

Identiteitsontwikkeling en leerlingbegeleiding

www.coutinho.nl/iolb6

Met de code in dit boek heb je toegang tot je online studiemateriaal. Dit materiaal bestaat uit beeldmateriaal en artikelen bij de opdrachten, casuïstiek, oefentoetsen, rollenspelen en een begrippentrainer.

Om je studiemateriaal te activeren heb je onderstaande code nodig.

Ga naar www.coutinho.nl/iolb6 en volg de instructies.

Identiteitsontwikkeling en leerlingbegeleiding

Jacob de Wilde
Mariëlle Theunissen
Jos van der Wal

Zesde, herziene druk

uitgeverij | C
coutinho

bussum 2023

© 1996/2021 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor de readerregeling kan men zich wenden tot Stichting UvO (Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, www.stichting-uvO.nl). Voor het gebruik van auteursrechtelijk beschermd materiaal in knipselkranten dient men contact op te nemen met Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, www.stichting-pro.nl).

Eerste druk 1996

Zesde, herziene druk 2021, tweede oplage 2023

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Omslag: studio Pietje Precies bv, Hilversum

Opmaak binnenwerk: Coco Bookmedia, Amersfoort

Omslagillustratie: © Shutterstock.com

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

De personen op de foto's komen niet in de tekst voor en hebben geen relatie met hetgeen in de tekst wordt beschreven, tenzij het anders vermeld is.

ISBN: 978 90 469 0758 0

NUR: 770

Voorwoord

Identiteitsontwikkeling en leerlingbegeleiding is bedoeld voor leraren in opleiding en is interessant voor iedereen die met jongeren werkt. Aan de hand van dit boek kunnen aankomende leraren belangrijke bekwaamheden ontwikkelen in het begeleiden van jongeren. Ze leren theoretische en praktische kennis te combineren en toe te passen. Vanuit de theoretische invalshoek wordt een psychologisch denkraam aangereikt dat houvast biedt bij het benoemen, analyseren en interpreteren van het gedrag en de ontwikkeling van jongeren. De inzichten die de studenten daarmee verwerven, stellen hen in staat in moeilijke situaties verantwoorde keuzes te maken. Goede beslissingen moeten gevolgd worden door effectief handelen. Daarom besteden we vanuit praktisch perspectief aandacht aan verschillende professionele vaardigheden, onder andere aan gespreksvaardigheden die een doeltreffende begeleiding van jongeren bevorderen.

Door de ondersteunende opdrachten in het boek en op de bijbehorende website zijn studenten en startende leraren die dit boek gebruiken in hun (leraren)opleiding in staat om de kennis uit de theorie te verbinden met de ontwikkeling die zij zien bij hun leerlingen en met de ontwikkeling die zijzelf als jongere hebben doorgemaakt. Op deze manier doen aankomende leraren en andere begeleiders praktijkgerichte kennis op die hen helpt om hun handelen in hun werk met jongeren te versterken.

Bij het beschrijven van de psychologische inzichten hebben we gekozen voor diepte in plaats van voor breedte. We plaatsen de ontwikkeling van de jongere in zijn omgeving met behulp van Bronfenbrenners systeemmodel. Vervolgens nemen we de theorie van Erikson over de identiteitsontwikkeling van jongeren van 12 tot 22 jaar als rode draad. Voor ons doel is Eriksons theorie de meest belangrijke, inspirerende en hanteerbare levensloopbenadering, die bovendien in recente wetenschappelijke literatuur als relevant voor de psychologische ontwikkeling wordt gezien. We werken de identiteitsontwikkeling ook uit op het gebied van de seksuele en de cognitieve ontwikkeling. Bij de bespreking van de cognitieve ontwikkeling kunnen we niet om de theorie van Piaget heen. In actuele wetenschappelijke publicaties blijken zijn opvattingen nog steeds als basis te worden gebruikt. Ook beschrijven we recente ontwikkelingen van hersenonderzoek met betrekking tot de identiteit van jongeren.

Herziene druk

Het boek *Identiteitsontwikkeling en leerlingbegeleiding* voorziet in een behoefte, blijkt uit de vele reacties die we sinds de eerste druk ontvangen hebben. Het boek is vanwege de combinatie van beknopte theorie, concrete beschrijvingen, gevarieerde

verwerkingsmogelijkheden en praktische tips bovendien door veel lerarenopleidingen in het curriculum opgenomen. In deze zesde, herziene druk is de oorspronkelijke opzet vergeleken met de vorige druk gewijzigd.

De zesde druk is in zijn geheel geactualiseerd. Nieuwe kennis en recente onderzoeken zijn erin verwerkt. Er is meer aandacht voor ontwikkelingen binnen de neurowetenschap. Recente kennis uit hersenonderzoek is verwerkt. Ook krijgt de iets oudere doelgroep van jongeren die onderwijs volgen aan een mbo meer aandacht en is de leerlingbegeleiding in het mbo uitgewerkt. Bij een aantal verwerkings- en verdiepingsoopdrachten verwijzen we naar filmpjes van onder andere YouTube die te vinden zijn op internet.

Het tweede hoofdstuk over identiteitsontwikkeling hebben we gesplitst. In het nieuwe hoofdstuk 2 wordt identiteitsontwikkeling bekeken vanuit het perspectief van de omgeving van de jongere. Recente maatschappelijke ontwikkelingen en het leven in een omgeving met specifieke kenmerken, bijvoorbeeld een grootstedelijke omgeving, hebben veel invloed op de ontwikkeling van jongeren. Hierdoor is de invloed van de omgeving en cultuur op het begrip 'identiteit' in deze herziene druk overzichtelijker geworden. In hoofdstuk 3 bekijken we identiteitsontwikkeling vanuit de persoon van de jongere zelf en staan we stil bij existentiële vragen, zoals: wie ben ik, wat kan ik en wat wil ik?

De hoofdstukken 6 (over leerlingbegeleiding in school en klas) en 7 ('Leerlingbegeleiding en leerling') zijn geactualiseerd en uitgebreid met begeleidingsmodellen. Ook de webondersteuning (www.coutinho.nl/iolb6), die verbreding en verdieping biedt bij alle hoofdstukken, is geactualiseerd.

We willen de leraren en studenten die ons hebben geholpen om het boek te actualiseren hartelijk bedanken voor hun medewerking. In het bijzonder bedanken we Roelanda Hogenbirk, intern ondersteuner, Stellingwerfcollege, Oosterwolde; Daam van Dijk, docent en schoolopleider, ROC Mondriaan, Den Haag; Annemiek Waage, docent en schoolopleider, ROC Mondriaan, Den Haag; Dilan Figengül en Anouk de Waard, studenten Hogeschool Rotterdam; Isaura Wijngaarden, docent Hogeschool Utrecht; Hanneke Verkleij, Heleen Lieve en Janneke Hoekman, docenten Hogeschool Rotterdam; Gerben Sanders, medewerker mediatheek Hogeschool Rotterdam; Jan Roelevink, schoolopleider, opleidingsschool Rotterdam.

Aan de totstandkoming van het concept en de eerste twee drukken van dit boek heeft ook psychologe Ineke de Mooij bijgedragen als coauteur. Zij was jarenlang als lerarenopleider verbonden aan een hogeschool en gaf als zodanig mee vorm aan het vak adolescentenpsychologie.

Voorjaar 2021,
de auteurs

Inhoud

Leeswijzer	11
Bekwaamheidseisen voor het onderwijs met betrekking tot identiteitsontwikkeling	13
1 Begripsbepaling en uitgangspunten	15
1.1 Inleiding	18
1.2 Leeftijd en gedrag	18
1.3 Puberteit en adolescentie	23
1.4 Beeldvorming over adolescenten	28
1.4.1 Beeldvorming in de literatuur	29
1.4.2 Beeldvorming in de massamedia	30
1.4.3 Beeldvorming in de sociale wetenschap	33
1.4.4 Beeldvorming in de neurowetenschap	35
1.5 Begrip als voorwaarde voor professionele leerlingbegeleiding	42
1.5.1 De biologische factor (nature)	42
1.5.2 De sociale factor (nurture)	43
1.5.3 De historische factor (nature en nurture)	43
1.5.4 Bijzonderheden uit de individuele levensgeschiedenis (nature en nurture)	43
Toetsvragen	46
2 Sociale omgeving en identiteitsontwikkeling	49
2.1 Inleiding	51
2.2 Ecologisch systeemmodel van Bronfenbrenner	51
2.2.1 De invloed van het tijdssysteem	54
2.2.2 De invloed van het macrosysteem	57
2.2.3 De invloed van het microsysteem	68
2.3 Identiteitsontwikkeling door invloeden van de omgeving en leerlingbegeleiding	87
2.3.1 Begeleiding van leerlingen uit de straatcultuur	87
2.3.2 Begeleiding van leerlingen die radicaliseren	88
2.3.3 Begeleiding van leerlingen die te maken krijgen met echtscheiding	90
2.3.4 Begeleiding van leerlingen die moeite hebben om met leeftijdgenoten om te gaan	91
Toetsvragen	92

3	Identiteitsontwikkeling en persoonlijkheid	95
3.1	Inleiding	97
3.2	Persoonlijkheid	98
3.2.1	Persoonlijkheid volgens Freud	101
3.3	Identiteit	105
3.4	Het schema van de menselijke levensloop	109
3.4.1	De acht fasen van de levensloop	112
3.5	De adolescentie nader bekeken	117
3.5.1	Onderzoek over identiteitsontwikkeling	118
3.5.2	De crisis in de adolescentie: identiteit versus identiteitsverwarring	121
3.6	Ontwikkeling van de identiteit en persoonlijkheid: leerlingbegeleiding	128
3.6.1	Het besef van continuïteit positief beïnvloeden	128
3.6.2	Het besef van (h)erkenning positief beïnvloeden	129
3.6.3	Het besef van vrijheid in afhankelijkheid positief beïnvloeden	130
3.6.4	Het besef van een zinvolle toekomst positief beïnvloeden	133
	Toetsvragen	137
4	De ontwikkeling van de intelligentie	139
4.1	Inleiding	143
4.2	Nadere bepaling van het begrip intelligentie	144
4.2.1	De intelligentietest	145
4.3	Intelligentie en cognitie	147
4.3.1	Ontwikkeling van de hersenen	148
4.4	Vormen van intelligentie	149
4.4.1	Rationele intelligentie	149
4.4.2	Morele intelligentie	151
4.4.3	Emotionele intelligentie	155
4.4.4	Meervoudige intelligentie	162
4.5	Inleiding op de cognitieve ontwikkeling volgens Piaget	163
4.5.1	Cognitieve ontwikkeling volgens Piaget	163
4.5.2	Drie algemene karakteristieken	164
4.5.3	Analyse van de concreet-operationele en de formeel-operationele fase	177
4.6	De betekenis van de opvattingen van Piaget voor het onderwijs	181
4.6.1	Kanttekeningen bij de opvattingen van Piaget over ontwikkeling en onderwijs	185
4.7	Cognitieve ontwikkeling en identiteitsontwikkeling	187
4.7.1	De invloed van leraren op het zelfbeeld van adolescenten	188
4.8	Cognitieve ontwikkeling en leerlingbegeleiding	189
4.8.1	De mindset	189

4.8.2	Beïnvloeden van gevoel met behulp van gedachten: de rationeel-erotische training	195
	Toetsvragen	202
5	Seksuele ontwikkeling	205
5.1	Inleiding	208
5.2	Opvattingen over seksualiteit in de tijd	209
5.2.1	Naaktheid	209
5.2.2	Masturbatie	210
5.2.3	Voorlichting	211
5.2.4	Seksualiteit in de twintigste eeuw	212
5.2.5	Drie hedendaagse opvattingen over seksualiteit	213
5.2.6	Seksuele opvattingen van en over jongeren	215
5.3	Aspecten van de seksuele ontwikkeling	222
5.3.1	Lichamelijke veranderingen en hun effecten op de persoonlijkheidsontwikkeling	222
5.3.2	Seksueel gedrag van adolescenten	227
5.4	Sekserol en seksuele identiteit	232
5.4.1	De biologische variabele: sekse	233
5.4.2	De culturele variabele: gender	234
5.4.3	Identiteit in de groep	243
5.5	Seksuele ontwikkeling en leerlingbegeleiding	245
	Toetsvragen	267
6	Leerlingbegeleiding in school en klas	269
6.1	Inleiding	272
6.2	Passend onderwijs	272
6.2.1	Hoe kunnen scholen het ondersteuningsplan vormgeven?	274
6.2.2	Verskillende vormen van ondersteuning: basis-, extra en speciale ondersteuning	275
6.3	Leerlingbegeleiding naar structuur, inhoud, functie en begeleiders	278
6.3.1	Structuur van leerlingbegeleiding	278
6.3.2	Inhoud van leerlingbegeleiding	279
6.3.3	Functie van leerlingbegeleiding	279
6.3.4	Begeleiders van leerlingen	283
6.4	Factoren die van invloed zijn op de uitvoering van leerlingbegeleiding	296
6.4.1	Visie van school en scenario's van leerlingbegeleiding	297
6.4.2	Vormen van leren en leerlingbegeleiding	304
6.5	Uitwerkingen van vormen van handelingsgerichte ondersteuning	309
6.5.1	Op de groep gerichte ondersteuning (groepsplan) in de klas	310
6.5.2	Op de individuele leerling gerichte ondersteuning in de klas	311
6.5.3	Plan van aanpak voor uitgebreide (extra) ondersteuning	314

6.6	Voorbeelden van begeleidingsmodellen	320
	Toetsvragen	328
7	Leerlingbegeleiding en leerling	331
7.1	Inleiding	334
7.2	Gesprekstechnieken	335
7.3	Gespreksvormen	337
7.3.1	Het diagnose-receptgesprek	338
7.3.2	Het participatiegesprek	341
7.3.3	Het tweekolommengesprek	343
7.3.4	Het slechtnieuwsgesprek	346
7.3.5	Het conflictoplossingsgesprek	349
7.3.6	Het reflectiegesprek	351
7.3.7	De provocatieve gespreksvorm	353
7.3.8	Het loopbaanreflectiegesprek	355
7.3.9	De oplossingsgerichte aanpak	358
7.4	Het empathisch vermogen vergroten	358
7.4.1	Afstemmen op referentiekader	358
7.4.2	Afstemmen op taalgebruik	360
7.4.3	Afstemmen op passie en motivatiemomenten	361
7.4.4	Afstemmen op houding en gebaar	361
7.5	Ethiek van leerlingbegeleiding	363
7.5.1	Waarop hebben ethische vragen betrekking?	363
7.5.2	Richtlijnen voor ethisch handelen	365
7.6	Signaleren en inventariseren van probleemgedrag (probleeminventarisatie)	368
7.6.1	Voorbeelden en definiëring van probleemgedrag	368
7.6.2	Soorten signalen bij probleemgedrag: zichtbaar en verborgen	369
7.6.3	Pestgedrag	374
7.6.4	Oorzaken van probleemgedrag en leerproblemen	382
7.7	Leerlingen doorverwijzen	388
7.7.1	Verwijdering en schorsing van leerlingen	391
	Toetsvragen	392
	Bijlage: kenmerken van leer- en gedragsproblemen	395
	Antwoorden van de toetsvragen	401
	Literatuur	403
	Illustratieverantwoording	423
	Register	425

Leeswijzer

Identiteitsontwikkeling en leerlingbegeleiding omvat een groot deel van de generieke kennisbasis voor leraren in opleiding met betrekking tot de ontwikkeling van jongeren en leerlingbegeleiding. De pedagogische kant – die de basis is voor een goede omgang met jongeren – komt hier geïntegreerd aan de orde.

Gebruiksmogelijkheden

Het boek kan worden gebruikt

- *in colleges*: docenten kunnen de besproken onderwerpen behandelen in hoorcolleges en de opdrachten benutten in werkcolleges;
- *voor zelfstudie*: elk hoofdstuk begint met leerdoelen en een schema van de kern van het hoofdstuk. De opdrachten in elke paragraaf dienen ter verdieping. Met de juist/onjuist-vragen aan het eind van elk hoofdstuk kan de lezer checken of hij de stof beheerst. De antwoorden staan achter in het boek. Ook is er webondersteuning met tal van opdrachten en proeftoetsen;
- *als naslagwerk*: met behulp van het register achter in het boek kan gericht gezocht worden naar begrippen;
- *bij onderzoek*: de gegevens aanzetten voor onderzoek op de werkplek (stage) kunnen worden gebruikt om eigen onderzoek op te zetten en uit te voeren.

Opzet

In het inleidende hoofdstuk 1 bakenen we de leerstof af en lichten we onze uitgangspunten toe. Hoofdstuk 2 behandelt de invloed van de sociale omgeving op de identiteit. In hoofdstuk 3 gaan we dieper in op de begrippen ‘identiteit’ en ‘persoonlijkheid’. Hierbij spelen twee aspecten een belangrijke rol: de ontwikkeling van het denken en de ontwikkeling van de seksualiteit. Deze aspecten en de betekenis ervan voor de identiteitsontwikkeling werken we uit in respectievelijk de hoofdstukken 4 en 5. In de slotparagrafen van de hoofdstukken 1 tot en met 5 wordt steeds aangegeven wat de behandelde materie betekent voor de leerlingbegeleiding. In hoofdstuk 6 staat leerlingbegeleiding in school en klas centraal, en hoofdstuk 7 gaat over de relatie tussen leerlingbegeleiding en leerling.

Online studiemateriaal

Op www.coutinho.nl/iolb6 vind je het online studiemateriaal bij dit boek. Dit materiaal bestaat uit:

- beeldmateriaal en artikelen bij de opdrachten
- casuïstiek
- oefentoetsen
- rollenspelen
- begrippentrainer

Naar de website wordt verwezen met de volgende pictogrammen:

- ☰ artikelen en andere teksten
- ▶ filmpjes
- casuïstiek, oefentoetsen en de begrippenlijst in Quizlet

Meer informatie over de casuïstiek en de oefentoetsen vind je onder het kopje 'Algemeen' op de website.

Docenten kunnen via de website extra toetsmateriaal aanvragen.

Tot slot

Het boek is geschreven voor vo en mbo. Op het vo wordt gesproken over 'leerlingen' en op het mbo over 'studenten'. Om het boek leesbaar te houden hebben we gekozen voor het woord 'leerling'. De lezer kan dit woord waar nodig vervangen door 'student'. Omdat dit boek, zoals blijkt, ook wordt gebruikt bij andere instellingen, kan het woord 'leerling', waar nodig, ook vervangen worden door 'jongere'.

Bekwaamheidseisen voor het onderwijs met betrekking tot identiteitsontwikkeling

Op de lerarenopleiding wordt gewerkt aan verschillende bekwaamheden (Onderwijscoöperatie, 2014). Er wordt uitgegaan van drie hoofdbekwaamheden: de pedagogische, de vakinhoudelijke en de vakdidactische, die elkaar alle drie beïnvloeden. Deze komen in het boek aan de orde.

Pedagogisch bekwaam

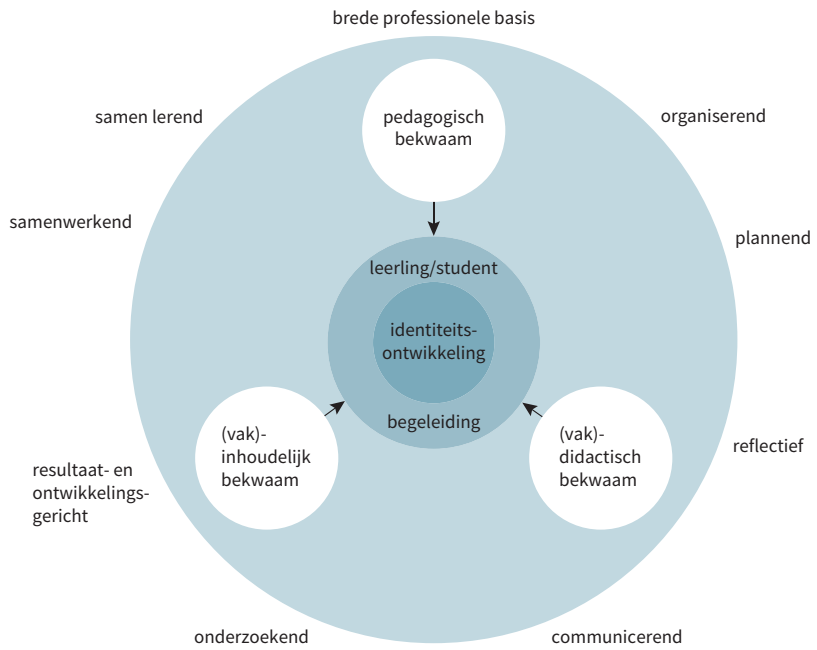
Waar er sprake is van omgang met jongeren, is er sprake van pedagogiek. Dit is aan de orde in verschillende hoofdstukken, zoals bij de bespreking van het pedagogisch klimaat, de ethiek, het empathisch vermogen van de begeleider, het plan van aanpak bij problemen, en gespreksvormen en -technieken. Ook tal van opdrachten door het hele boek heen nodigen uit tot onderzoek en meningsvorming over bewustwording van de pedagogische bekwaamheid.

Vakinhoudelijk en vakdidactisch bekwaam

We geven inzicht in de identiteitsontwikkeling van jongeren op verschillende gebieden, zoals ontwikkeling van de persoonlijkheid, intelligentie, seksualiteit en omgang met anderen. De ontwikkelingen worden in verband gebracht met recent hersenonderzoek. Hoe de ontwikkeling kan worden begeleid komt in ieder hoofdstuk aan de orde, en in hoofdstuk 6 en 7 is er uitgebreid aandacht voor. Bekwaamheden die nodig zijn om jongeren zo goed mogelijk te begeleiden komen ook in ieder hoofdstuk aan de orde. Denk daarbij aan de manier waarop leerlingen met problemen kunnen worden geholpen, hoe en wanneer er kan worden samengewerkt met deskundigen en hoe met leerlingen kan worden omgegaan. Reflectie op eigen handelen van de leraar is hierbij noodzakelijk.

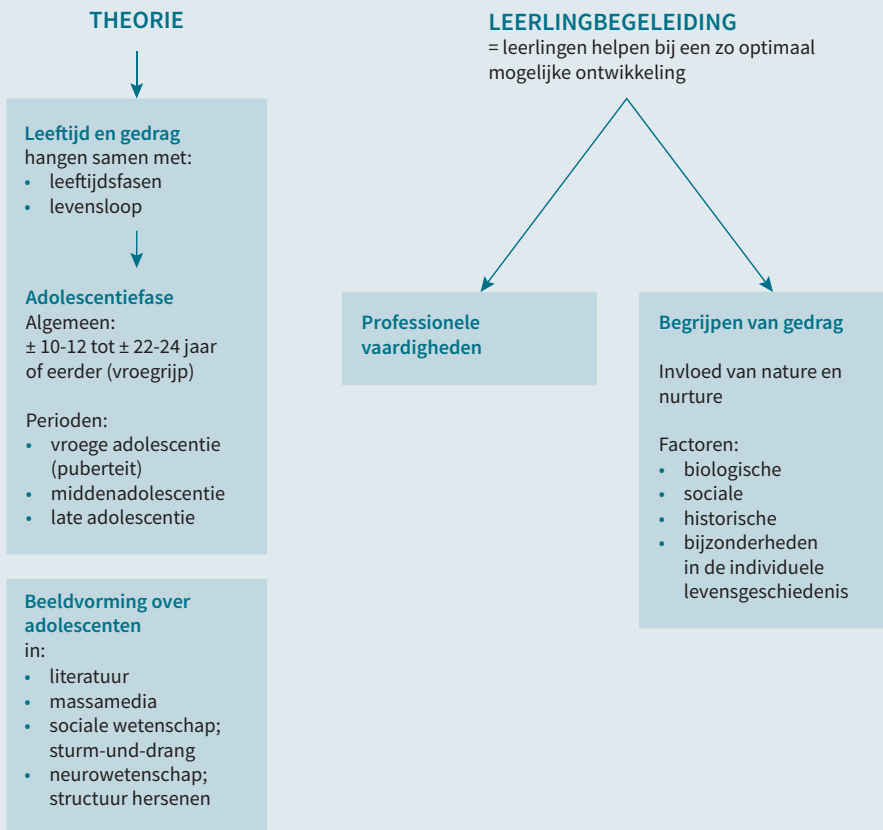
De vakinhoudelijke bekwaamheid wordt hier breder opgevat dan alleen met betrekking tot de inhouden van de vakken die worden onderwezen.

In schema:

1 Begripsbepaling en uitgangspunten

Begripsbepaling en uitgangspunten

✓ Leerdoelen

In dit hoofdstuk stellen we een aantal kenmerkende begrippen van de identiteitsontwikkeling aan de orde en beschrijven we aspecten van identiteitsontwikkeling en leerlingbegeleiding. Je leert in dit hoofdstuk:

Begrippen

- (levens)fase, levensloop, adolescentie, puberteit, jeugdland, sturm-und-drang, hersenstructuur, nature-nurture, biologische, sociale en historische factor

Identiteitsontwikkeling

Je leert:

- wat de relatie is tussen leeftijd en gedrag in de adolescentiefase:
  - door voorbeelden te geven van hoe leeftijd en gedrag elkaar beïnvloeden;
  - door te beargumenteren in hoeverre in deze fase sprake is van algemeen geldend gedrag;
- dat opvattingen over ontwikkelingsfasen in de loop der tijden veranderen:
  - door met voorbeelden toe te lichten hoe men in vroeger tijden ontwikkelingsfasen zag;
  - door actuele opvattingen van de adolescentiefase te beschrijven en deze fase nader onder te verdelen;
- waardoor emotionele onrust in de adolescentiefase wordt beïnvloed:
  - door onderzoeksgegevens hierover te interpreteren;
- hoe de ontwikkeling van hersenen van adolescenten verloopt:
  - door de hersenstructuur, hersenfuncties en hersenontwikkeling van adolescenten toe te lichten;
- wat de beeldvorming van de adolescentieperiode inhoudt:
  - door te benoemen vanuit welke gezichtspunten de beeldvorming wordt bepaald;
  - door de verschillende beelden nader toe te lichten en de invloed hiervan te verklaren;
  - door onderzoeksgegevens over de beeldvorming te interpreteren.

Leerlingbegeleiding

Je leert:

- als leraar het *gedrag van adolescenten te begrijpen* door je kennis te vergroten van wat de invloed van nature, nurture en de historische context is op de individuele levensgeschiedenis van adolescenten;
- dat je als leraar over *professionele vaardigheden* moet beschikken, zoals gespreksvoering, om leerlingen te helpen zich zo optimaal mogelijk te kunnen ontwikkelen.

1.1 Inleiding

Een aantal leerlingen komt giechelend de klas binnen. Ook als de leraar de les begint, houdt het gegiechel aan.

Leraar: Jullie zijn wel echte pubers hoor.
Marco: Niet iedereen giechelt.
Leraar: Ja dat klopt, maar jij bent ook een puber.
Marco: Waarom?
Leraar: Omdat je 13 jaar bent.
Stefanie: En als je 40 bent?
Leraar: Dan ben je volwassen.
Tutik: Giechelt u weleens?
Leraar: Jawel.
Tutik: Dan bent u ook een puber.
Leraar: Nee, ik ben al 40.
Tutik: Dus volwassenen die giechelen blijven volwassen.
Leraar: Ja.
Marco: Dus je bent alleen puber als je 13 jaar bent en giechelt.
Leraar: Volgens de deskundigen ja, maar er is meer aan de hand, zoals verliefdheden, opstandigheid, lichamelijke groei, pukkels en niet te vergeten seks ...

Dergelijke gesprekje spelen zich dagelijks af tussen leraar en leerlingen. Ze gaan over een van de onderwerpen van dit hoofdstuk, namelijk de relatie tussen leeftijd en gedrag.

Met dit eerste hoofdstuk leggen we een fundament voor de rest van het boek. We formuleren uitgangspunten, bakenen de leerstof af en definiëren basisbegrippen.

1.2 Leeftijd en gedrag

Pubers (ongeveer 10 tot 15 jaar) poneren dikwijls hun eigen mening. Hierbij experimenteren ze hoever ze hiermee kunnen gaan. Daardoor lopen ze nogal eens tegen grenzen aan, wat leidt tot conflicten met ouders en leraren. Ze hebben als het ware een natuurlijke drang om in te gaan tegen gezag. Ook is kenmerkend dat ze nogal eens last hebben van *stemmingswisselingen*. Op het ene moment kunnen ze de slappe lach hebben om even later chagrijnig te zijn. Volgens hersenonderzoekster Eveline Crone heeft dit te maken met het nog niet goed afgestemd zijn van verschillende hersengebieden onderling (Crone, 2018).

Publiciste Aleid Truijens beschrijft het gedrag van een puber in haar artikel 'Verwende baasjes' op wat komische wijze als volgt:

Hij slaat met deuren, ook als het een zij is. Hij komt altijd later thuis dan afgesproken. Hij bewoont een stinkend hol waarin vuil ondergoed, zuur riekende sportkleren, schimmelende broodkorsten en met frisdrank doordrenkte schoolboeken hoog liggen opgetast. Hij houdt urenlang de badkamer bezet, en laat daar een spoor achter van omgekieperde potten gel en opgedroogde plakken Clearasil. Iedere aansporing ketst af op een muur van bokkig verzet of glazige desinteresse. Het ene oor is vergroeid met zijn mobiel, het andere met het oordopje van zijn iPod. Hij waant zich volwassen maar heeft overal hulp bij nodig. Hij voelt zich diep onbegrepen.

We hebben het over de puber, dat wezen met schel overlaande stem, te lange ledematen. Een idioot behaard lijf of misplaatste borstjes onder een kindergezicht. En dan die onzekere ogen. Onuitstaanbaar, maar aanbiddelijk. Een alien met een levensduur van vier jaar. Daarna wordt hij begraven en herboren in de verantwoordelijke volwassene die hij de rest van zijn leven geacht wordt te zijn. (Truijens, 2006)

In deze beschrijving van 'dat wezen, de puber' geeft de auteur de relatie tussen leeftijd en gedrag van mensen weer. Hoewel Truijens het artikel al een aantal jaren geleden schreef, is de typering in veel gevallen ook nu nog herkenbaar. Zelfs al waren alle leeftijdsindicaties weggelaten, dan nog zou je het beschreven gedrag waarschijnlijk kunnen herkennen als puberen.

Het verband tussen leeftijd en gedrag komt tot uitdrukking in zegswijzen als 'ouder en wijzer worden' en 'de wilde haren verliezen'. Dat gedrag deels leeftijdgebonden is, hangt samen met het feit dat mensen op verschillende leeftijden verschillende behoeften en mogelijkheden hebben. Een baby heeft andere behoeften dan een volwassene en vertoont dus ook ander gedrag.

Opgroeien en ouder worden gaat gepaard met veranderende gedragspatronen en -mogelijkheden, die in gang worden gezet door veranderingen in lichaam, hersenen en geest. We geven hierna nog wat voorbeelden die betrekking hebben op 13-jarige pubers, van de jaren zeventig van de vorige eeuw tot en met nu. Ze maken zichtbaar of en, zo ja, in hoeverre er wezenlijke veranderingen zijn opgetreden. Zo beschreef cabaretier Paul van Vliet omstreeks de zeventiger jaren van de vorige eeuw meisjes van 13 in een liedje als volgt:

**Meisjes van dertien
Hebben van die wapperende voeten
Lopen altijd overal tegenop
Weten helemaal niet wat ze moeten**

Kauwen dus de hele dag maar drop
Moeten oude jurken van hun grote zusjes aan
Die hun moeders hen nu juist zo enig vinden staan
Houden niet van zomerkampen moeten daar toch heen
En zijn daar met z'n honderden verschrikkelijk alleen ...

Te groot voor de poppen – te groot voor de merels
Te klein voor de liefde – te klein voor de kerels
Met een glimmende neus
En met knokige knietjes
En in hun dagboek
Staan de kleine verdrietjes
Meisjes van dertien – vlak voor 't begin
Meisjes van dertien – er net tussenin
(Van Vliet, 1970, eerste couplet en refrein)

In het boek *Visies op de adolescentie*, gepubliceerd in 1972, werden 13-jarigen als volgt beschreven:

Het voornaamste kenmerk van dertienjarigen is dat ze nogal in zichzelf gekeerd zijn. Ze zijn reflexief en maken een periode van introversie door. De dertienjarige is zijn eigen criticus en lijkt welhaast overmatig consciëntieus te zijn. Ze maken zich veelvuldig zorgen en trekken zich van tijd tot tijd in zichzelf terug. Ze zijn gevoelig voor kritiek en geven zich over aan uitvoerige kritiek op de ouders. Ze zijn er tevens op uit hun eigen waarden te schatten. De vriendjes die ze kiezen hebben tal van dingen met hen gemeen. De grote veranderingen in hun lichaamsstructuur en -chemie werken op vele manieren op het gedrag in. Deze veranderingen houden verband met wisselingen in de stemming van wanhoop tot aanvaarding. (Muuss, 1972)

Vanaf het begin van deze eeuw zien we steeds meer beschrijvingen van jongeren over zichzelf. We zien dat sommige jongeren tamelijk snel veranderen, zelfs voor hun directe omgeving. Hierna geven we voorbeelden van de manier waarop jongeren hun belevingswereld beschrijven. Dit geeft een goede indruk van wat er bij hen leeft.

Figuur 1.1 In zichzelf gekeerde jongere

Snelle verandering

Een meisje van 13 schrijft in de rubriek Achterwerk (*VPRO Gids*) over haar 13-jarige vriendin dat ze heel erg veranderd is sinds ze naar de brugklas zijn gegaan. Ze maakt zich zwaar op, denkt alleen maar aan jongens en rookt. Ze schrijft: 'Ze heeft ook al gebekt met elke jongen die ze wel leuk vindt. Ze doet aan de lijn terwijl ze helemaal niet dik is. We hebben nog weinig contact. Ze zegt soms zelfs geen hoi meer tegen mij omdat ze dan met andere vrienden is en ze zich voor mij schaamt. Met haar ouders hoef ik niet te gaan praten, dat helpt toch niet, want haar ouders kan het niet zoveel schelen.' Ze is bang dat er iets met haar vriendin gebeurt omdat ze met de verkeerde mensen omgaat.

Onzekerheid

Een ander meisje van 13 heeft in dezelfde rubriek Achterwerk (*VPRO Gids*) vooral veel vragen over jongens en meisjes: 'Of ik lesbie ben of zoiets en tongzoenen (daar denk ik het meeste aan), van hoe het moet, met wie en waar, met iedereen erbij (liever niet). Ik wil vooral van jongens weten hoe zij over tongen denken met meisjes.' Waarop een jongen van 13 geruststellend reageert met: 'Het is heel normaal dat je nog niet gezoend hebt. Ik heb ook nog niet gezoend. De kinderen die al hebben gezoend op hun dertiende zijn gewoon vroeg. Je hoeft je geen zorgen te maken. De meeste jongens lijkt zoenen helemaal niet vies of zo. Integendeel, jongens lijkt het juist fijn om te zoenen.' En hij hoopt van harte dat ze hier wat mee kan.

Lastige tijd

'Ik vind de puberteit best wel lastig. Ja, het is niet altijd maar leuk. Toen ik dertien was had ik niet veel vrienden. Nu zou ik zeggen dat ik toen best asociaal was. Ik gamede vooral veel. Dat doe ik nu amper meer. Mijn ouders hebben het internet afgesloten. Ik maak vaak ruzie met mijn ouders. Ik kreeg een keer gigantische ruzie met mijn vader omdat ik mijn tanden niet gepoetst had. We stonden op het punt elkaar de hersens in te slaan. Toch hou ik veel van mijn ouders.' Willemijn (Wijne, 2016)

Figuur 1.2 Jongere experimenteert met identiteit (met het thema 'beauty en fashion' trekken influencers veel volgers)

Brave puber

'Ik ben een brave puber. Ik heb wel eens meningsverschillen met mijn ouders, maar dat hoort er een beetje bij. Verder doe ik wat iedere puber doet: mijn ouders helpen, afspreken met vrienden, appen en Instagrammen. Met vriendinnen doe ik meidendingen zoals winkelen.' Britney (Wijne, 2016)

In de twintiger jaren van deze eeuw blijken jongeren sterk te worden beïnvloed door de **coronapandemie**, zoals het volgende verhaal van de 13-jarige Tigo laat zien.

Je mocht niks

'Wat een vervelende tijd. Je mocht niks. Niet naar school, niet naar voetbal. Niet naar je vrienden, maar dat laatste deden we toch. We gingen naar het schoolplein en daar kwamen de anderen ook. Komen daar twee van die boa's. Zeggen ze: "Jullie moeten naar huis gaan anders krijgen jullie 95 euro boete. Het virus is gevaarlijk." Of wij dat niet wisten. Wij met die klojo's in gesprek. Nou dat gaf ook geen bal. We moesten wegwezen. Wij weg, om even later, toen we ze niet meer zagen, toch weer terug te komen. Thuis schoolwerk doen via de computer. Was ik zo mee klaar, dan maar gamen en Netflix kijken. Nou dat verveelt ook. En dan je ouders, die thuis werken. "Doe je je schoolwerk wel? Sta nou eens op. Doe dit, doe dat." En dan ook nog die mondkapjes ...!' (De Wilde, 2020b)

Er waren ook jongeren die thuis werken in de coronatijd wél prettig vonden, vooral in het begin. Ze hadden thuis minder last van **schoolstress** (grote prestatiedruk). Zij vonden dat ze meer tot hun recht kwamen als ze de opdrachten die ze via een app van school kregen rustig thuis konden maken (Dujardin, 2020).

Wellicht herken je uit de voorgaande voorbeelden iets van jezelf, maar mogelijk niet van jezelf als 13-jarige. Want hoewel de meeste 13-jarigen aan het begin van een leeftijdsfase staan waarin opvallende veranderingen plaatsvinden,

vinden niet alle veranderingen bij iedereen op dezelfde leeftijd plaats. Er zijn ook meisjes van 11 of 14 jaar die passen binnen de beschrijving van 'meisjes van dertien'. Sommige kinderen zijn 'vroegrijp', of juist 'laatbloeijs'. Ook kan iemand lichamelijk

Figuur 1.3 Coronatijd: mondkapjes

vroegrijp zijn maar in emotioneel opzicht nog tamelijk kinderlijk. En ten slotte kunnen zich grote verschillen voordoen in de manier waarop de veranderingen ervaren en verwerkt worden.

Gezien de individuele verschillen is het moeilijk om in strikte zin te spreken van leeftijdgebonden gedrag. De beschrijvingen over de 13-jarigen die we in deze paragraaf opgenomen hebben zijn dan ook van toepassing op de gemiddelde 13-jarige.

Binnen de ontwikkelingspsychologie geeft het begrip **fase** aan dat mensen voorstelbare overeenkomsten in lichamelijke en geestelijke ontwikkeling vertonen. In elke fase heeft het menselijk functioneren een eigen kwaliteit. Een baby bijvoorbeeld brengt een groot deel van zijn tijd slapend door en is volledig afhankelijk van zijn omgeving; een schoolkind gaat veel concreter om met taken dan een adolescent, en een 80-jarige beleeft de wereld anders dan een 20-jarige. Met het begrip **levensloop** worden de verschillende fasen aangeduid die een vaste volgorde hebben en onderling samenhang vertonen. We richten ons in dit boek voornamelijk op de fase tussen de kindertijd en de volwassenheid: de adolescentie die – zoals alle fasen – uit meerdere periodes bestaat. Een **periode** is een deel van een fase met eigen kenmerken. Voor zover we het begin en einde van periodes aangeven met leeftijden, moeten die worden opgevat als gemiddelden.

Verwerkingsopdracht 1.1

Wat weet jij nog van je dertiende levensjaar? Gebruik eventueel een foto om je geheugen op te frissen.

- Hoe zag je eruit, welke kleding droeg je het liefst?
- Hoe was je voor anderen: op school, met je ouders, andere gezinsleden?
- Hoe was je gedrag in de klas?
- Hoe ging je om met huiswerk?
- Wie waren je idolen?
- Wat waren je belangrijkste ideeën en gevoelens?
- Hoe kijk je nu op deze periode terug?
- Welke belangrijke overeenkomsten en/of verschillen met 13-jarigen van nu zie je?

Verwerkingsopdracht 1.2

In twee- of drietallen: bedenk wat je van je medestudenten zou willen weten over de tijd dat zij 13 jaar waren en formuleer open vragen, bijvoorbeeld over uiterlijk, relatie met ouders, gedrag in de klas, vrienden, idolen, huiswerk, religie, verliefdheid, hobby en schoolstress. Interview elkaar om de beurt.

1.3 Puberteit en adolescentie

De begrippen **puberteit** en **adolescentie** verwijzen oorspronkelijk vooral naar de kenmerken van de lichamelijke ontwikkeling tot volwassenheid, bijvoorbeeld de ont-